

ՀԱՉԱԿ

ՄԻ ՇԱՐՔ ՀԱՐՅԵՐ.

Աղգային անկախութիւն.

(Յօդուած երկրորդ.)

Հայերիս մէջ ընդհանրացած կարծիք է, թէ աղգային անկախութիւնն այն պատճառով պէտք է լինի հայկական յեղափոխութեան նպատակը, որ մի ժամանակ հայ ազգը եղել է ինքնուրոյն ու անկախ ազգ, որ ունի իր անցեալը, իր պատմութիւնը, ունի յել է իր թագաւորութիւնը, իր երկիրը, ուր մինչև իսկ „Նոյի տապանն է իջել և մարդկութեան օրօրանը եղել“, և, ուրեմն, այսօր էլ հայը պէտք է ձգտէ „վերականգնել իր նախկին անկախութիւնը, փառքը, պէտք է զատուի տաճկից հաստատելու համար իր հաւաքատ տէրութիւնը“.

„Մենք հայ ենք և ոչ այլադէպ, — բացականչում են այդ կարծիքի տէրերը, — և պէտք է ունենանք մեր սեփական երկիրը, մեր տէրութիւնը, մեր փառքը. ատելի է մեզ օտարը և նրա լուծը և այլն...“ Այդ աղգասիրական փրօն Ֆրանսիայի զինուորական հաւանքի, խմբի դարձնել հայ ազգասէրի սիրտը և ունենում են իրենց „հմայիչ“ ազդեցութիւնը հայերի վրայ, մինչև անգամ հոսեցնելով „ղգայունների“ աչքերից արցունքներ, թէև շատ ուշ մնացած արցունքներ, բայց, բնականաբար, միւս կողմից կուրացնում են նրանց միտքը և վարակում նրանց աղգասիրութեան տենդով... Բայց կարող է արդեօք աղգային անկախութեան ձգտման բէզոն (raison), հիմք լինել այն, որ մի ժամանակ հայ ազգն անկախ է եղել: Ի՞նչ կասէիք դուք այն մարդուն, որ մի ժամանակ հարուստ է եղել, բայց յետոյ սնանկացել է և այսօր գալիս ու ձեզ ասում է թէ՛ „ես իրաւունք ունեմ՝ հարուստ լինելու այսօր, որովհետև մի ժամանակ հարուստ էի“:

Անշուշտ դուք կը ծիծաղէք նման վրայ: Մեր այն աղգասէրների տրամաբանութիւնն էլ այդ նախկին հարուստի և յետոյ սնանկացածի տրամաբանութիւնից հեռու չէ գնացել:

Սակայն դա դեռ բնական չէ: Աղգասիրութեան

տենդով այդ բռնվածներն աւելացնում են թէ՛ „աղգային անկախութիւն ձեռք բերելով, հայ ժողովուրդն այլ ևս ենթակայ չի լինիլ հարստահարութեան ու կեղեքման և կը լինի բազմաթիւ ազատ“:

Նրանք կարծում են, թէ հայ ժողովրդին թշուառութիւնից ազատելու համար բնական է տալ նրան աղգային անկախութիւն: Նրանք կարծում են, թէ հայ յեղափոխականի պարտականութիւնն է մտածել միմիայն այդ անկախութիւնը ձեռք բերելու վրայ, որը և պէտք է լինի նրա միակ նպատակը: Չը գիտենք թէ արդեօք արժէ՞ լուրջ կերպով վերաբերվել դէպի այն խօսքը, թէ անկախութիւնը վերջ կը տայ հարստահարութեան և ժողովուրդն ազատ կը լինի, և հերքել նրան, ցոյց տալով այդ կարծիքի միամտութիւնը: Պէտք է արդեօք այդպէս ասողներին մատնանիլ անել տաճկի լծից ազատված Յունաստանի, Ռումանիայի, Բալգարիայի և այլն վրայ և յիշատակել այդ երկիրներում՝ այժմ՝ ուրիշ կերպարանքի տակ տեղի ունեցող հարստահարութիւններն ու ճշունները, որ կատարվում են նոյն իսկ „հաւաքատ“ կառավարութեան „քաղցր լծի“ տակ, նոյն իսկ հայրենակից ունեւոր դասակարգի ձեռքով...:

Դեռ երբէք պատմութիւնը չէ ցոյց տվել մէկ այնպիսի օրինակ, որ լոկ աղգային անկախութիւն ձեռք բերելով մի ժողովուրդը դառնար բազմաթիւ Դեռ երբէք պատմութիւնը չէ ցոյց տվել մէկ այնպիսի օրինակ, որ բռնակալ լծից մի ժողովրդի լոկ քաղաքականապէս զատոււմը միանգամայն լուծէր նրա հասարակական տնտեսական բարդ ու կոճոտ խնդիրները...:

Ինչից է առաջանում աղգային անկախութեան պահանջը, որն է դրա հիմքը և ի՞նչպէս պէտք է նա լուսարանվէ, որ պարզորոշ կերպով հասկանանք այդ երևոյթի հասարակական պատմական նշանակութիւնը: Թերևս այդ հարցի լուսաբանութիւնն օգնէ մեզ թունդ աղգասիրութեան տենդով անկեղծ վարակվածների միտքը պարզելու, նրանց վիճակը թեթևացնելու, և իրենց վերացական բացականչութիւններից ու միամիտ երազների ախարհից իջեցնելու իրական հողի վրայ:

Այս կամ այն ազգի կուլտուրական զարգացման,

քաղաքակրթութեան աստիճանը որոշելու համար պէտք է նայել, թէ այդ ազգի մեջ արդիւնագործութեան ինչ պիտի կերպեր են տիրապետում և որչափ ընդարձակ է այդ կերպերի ծաւալը: Այն ազգերը, որոնց մեջ գոյութիւն ունի խոշոր արդիւնագործութիւնը, այսինքն մեքենագործ, գործարանական արդիւնագործութիւնը, յայտնվում են կոյտուրապէս աւելի զարգացած, կանգնած են քաղաքակրթութեան աւելի բարձր աստիճանի վրայ, ինչպէս օրինակ Անգլիան, Ֆրանսիան և այլն, քան այն ազգերը, որոնց մեջ արդիւնագործութեան տիրապետող կերպերը մանր են, այսինքն անհատական են, ձեռագործ են, նահապետական են, ինչպէս օրինակ հայ ժողովուրդը: Այն դէպքում, երբ որ այս կամ այն ազգի մեջ մանր արդիւնագործութեան կերպերը սկսում են կամայ կամայ քայքայվել, այլ ևս չը կարողանալով բաւականաչափ արդիւնքներ տալ ժողովրդի ուտելու, հանգնելու, աշխատելու և այլ պէտքերի համար, այդ ժամանակ բը նական կերպով սկսում են զարգանալ այդ ազգի մեջ խոշոր արդիւնագործութեան կերպերը: Եւ կամ թէ այն դէպքում, երբ որ մէկ ազգի խոշոր արդիւնագործութեան արդիւնքները սկսում են մուտք գործել ու չուկայ բանալ մէկ ուրիշ այնպիսի ազգի մեջ, որը գեռ գտնվում է մանր արդիւնագործութեան չըջանում, այս վերջինը չէ կարողանում զիմանալ առաջինի մրցման, սկսում է քայքայվել և նրա ազդեցութեան տակ կամայ կամայ ընդունել նոր կերպեր, այսինքն նոյն հրախոշոր արդիւնագործութեան կերպերը: Այդ երկու դէպքումն էլ այն ժողովուրդը, որի մեջ մանր արդիւնագործութեան կերպերը քայքայման վրայ են և սկսում է մուտք գործել խոշոր արդիւնագործութիւնը, պահանջ է դրում այնպիսի հասարակական քաղաքական գրութեան ու կարգերի, որոնք խոշոր արդիւնագործութեան միջոց տան զարգանալու ազատ ու անարգել կերպով: Պահանջ է լինում հազորդակցութեան գլխիւթիւնների (երկաթուղիներ, ծովեզրային առևտրական քաղաքներ, շոգենաւներ, խճուղիներ, հեռագրական թելեր, կանոնաւոր փոստ և այլն, և այլն), մեծ շուկաներ, գործարաններ, բանկեր բանալու, առևտրական, ակցիոներական ընկերութիւններ հաստատելու, բը նական ու արուեստական բերքերի ազատ արդիւնաբերութեան իրաւունքն ունենալու, քաղաքներն ընդարձակելու ու կենսական յարմարութիւնները շտապնելու և այլն, և այլն: Այդ բոլոր պահանջները փոխադարձաբար պայմանաւորում են միմեանց իրագործումը: Այդ իրագործման համար անհրաժեշտ են հասարակական քաղաքական այնպիսի նոր կարգեր, որոնք վերացնեն այն

բոլոր նախկին հասարակական քաղաքական պայմանները, որ վերոյիշած պահանջները իրագործման, ուրեմն խոշոր արդիւնագործութեան զարգացման արգելք են: Եթէ արգելքները շարունակեն գոյութիւն ունենալ և աւելի ու աւելի զգացնեն իրենց ծանրութիւնը — կը հնչէ յեղափոխութեան ժամը: Եւ դա անխուսափելի է, որովհետեւ հասարակութիւնն արդէն պէտք ունի հասարակական նոր օրէնքների, նոր կարգերի, որ նրան միջոց տային առաջադիմելու և զոհացնելու իր կեանքի բնական պահանջները, պահանջներ, որոնց լրացման համար անհրաժեշտ պէտք կայ զիմելու արդիւնագործութեան աւելի կատարելագործված միջոցների, այսպէս հասարակութիւնը մասնված կը լինի ազբաւութեան ու քայքայման: Այդպիսի հասարակական վայր կեանքն պայթեցու ֆրանսիական Մեծ Յեղափոխութիւնը, որ հիմնովին յեղաշրջեց հանրակեցութեան նախկին բոլոր թէ՛ հասարակական, թէ՛ քաղաքական և թէ՛ մասնաւոր (intime) կերպերը: Կործանելով դրանց, Յեղափոխութիւնը, — ինքը լինելով տրամաբանական արդիւնք բուրժուա դասակարգի բնական ձգտման, այն է՝ վերել կապիտալին կաշկանդող հասարակական շղթաները, — յայտարարեց աշխարհում մարդկային և քաղաքացու իրաւունքները և հաստատեց այնպիսի հասարակական քաղաքական նոր կարգեր, նոր օրէնքներ ու նոր սկզբունքներ, որ կապիտալիստական խոշոր արդիւնագործութեան միջոց տվին ազատ կերպով զարգանալու:

Մասնաւորելով մեր խոսքը հայ ժողովրդի վրայ, կը տեսնենք, որ նրա մեջ մանր արդիւնաբերութեան կերպերը կամայ կամայ քայքայվում են: Արհեստաւորների էսնաֆները քայքայված են, անհատ արհեստաւորն իր արդիւնքներով անկարող է մրցել երկրում մուտք գործող և քաղական խոշոր արդիւնագործութեան աւելի կատարելագործված ու աւելի աման, քան արհեստաւորի, արդիւնքների հետ: Գիւղացու հոգերը պարտքերի, հարկերի և այլն պատճառով ընկած են կապալառուների, վաշխառուների, վաճառականների ու այլ և այլ հարստահարողների ձեռքը, և կամ մալուքեան պայմանների ծանրութեան, բերքերը վաճառելու ծանր անյարմարութիւնների ու ոչ ձեռնտու պայմանների պատճառով աննշակ ու անպտուղ ընկած են և դրանց շնորհով գիւղացու նիւթական կացութիւնը սաստիկ ծանրացած: Չունենալով միջոց նոյն իսկ երկրի մէջ տաճ կայ Հայաստանում ուրիշ գործի ձեռնարկելու պարտքերը տալու համար կամ աւելի նուազ նեղված նիւթական վիճակ ունենալու, կամ ժամանակի պահանջի համեմատ յարմար գործի ձեռնարկելու համար, — պանդխտում է գիւղացին, պանդխտում է արհեստաւորը,

պանդխտում է՝ քաղաքացին և լքցնում են օտար երկիր ների ինդուստրիական քաղաքները, բայց մեծի մասին գառնալով օրավարձ աշխատատեղերը՝ Նոյն իսկ ուսանողների մեջ մուսաբ զործած և այնպես արագ կերպով դարգացող խոշոր կապիտալիստական արդիւնադրութիւնն է զլիստորապէս կլանում նրանց և դարձնում իր աշխատաւոր ստրուկ։ պրօլետարին ժողովրդի բնդհանուր վիճակից առաջանում են հեռեւեալ դրութիւնները։ — 1) Մանր արդիւնադրութեան կերպերը սկսել են քայքայ վել և այժմ տեղի ունի միներքին կերպարանափոխութիւն գէշի խոշոր արդիւնադրութեան կերպերը։ 2) Հայ ժողովուրդն ընկած է նիւթապէս և պահանջ կայ բարձրացնելու աղգային նիւթական հարստութիւնը, որ գոյութիւն ունենալու միակ անհրաժեշտ պայմանն է։ 3) Կերկալումն աղգային նիւթական հարստութիւնը բարձրացրել կարելի է միմայն խոշոր արդիւնադրութեան միջոցով։ երկրի բնական ու արուեստական բերքերն ու արդիւններն ազատօրէն չափադրծելով։ 4) Մի և նոյն ժամանակ բանավետական կարգերն ու հասարակական կացութեան պայմանները մշտական արգելք ու խոչնդոտ են անտեսական զարգացման, անտեսական ազատութեան այդ անհրաժեշտ պահանջի իրադրծման։ Այդ բոլորի հիման վրայ հայ աղգային անկախութեան, տաճիկ կառավարութիւնից քաղաքականապէս զատվելու, ինքնօրոյն մարմին լինելու և խոշոր արդիւնադրութեան ազատ զարգացման համար հասարակական կացութեան նոր պայմաններ հաստատելու պահանջն էլ բնական ու անխուսափելի կերպով երևան կը գայ, միանգամայն անհրաժեշտ դարձնելով հասարակական անտեսական առաջադիմութեան արգելքների կատարեալ վերացումը։

Ահա՛ թէ ինչիցն է առաջանում աղգային անկախութեան պահանջը և ինչպէս պէտք է քննել ու լուսարար ներ նրան։

Բայց տաճիկական լծից ազատվելը կը լինի լոկ առաջին քայլը, նախարանն այն մեծ սօցիալական յեղափոխութեան, որից ապագայում չի խուսափիլ հայ ժողովուրդը և որը նրան կը փրկէ նախախաղի լծից ու հասարակական ամեն տեսակ ճնշող պայմաններից և կը տայ վերջնապէս այն ճշմարիտ ազատութիւնը, այն ճշմարիտ բնդհանուր բարօրութիւնը, որի համար այսօր ուղղակի կերպով մաքառում են աւելի զարգացած ժողովուրդները և որն ի վերջոյ կը լինի ամբողջ մարդկութեան բաղդի ու բարեկեցութեան օրօրանը։

Միւս անգամ մենք կը խօսենք, թէ աղգային անկախութեան գոյութեամբ հասարակական քաղաքական որպիսի պայմանները կարող կը լինեն հայ աշխատատեղի ժողովրդին միջոց տալ աշխատելու իր աւելի առաջադի

մութեան ու վերջնական յաղթանակի պատրաստութեան համար և թէ ինչու մնէ կայանում այդ աշխատութիւնը։

ՏԵՂԵԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ս Ե Բ Ս Ս Տ Ի Ո Յ Ն Ա Հ Ա Ն Գ Ի Ն . *)

Տ հ տ ե ս ա կ ա ն և հ ա ս ար ա կ ա կ ա ն վ ի ճ ա կ

Հ ա յ ո յ .

(Շարունակութիւն „Հնչակի“ թ . 13 ից և վերջ)։

Գիւղացոյն ստացումներ մշակութեան արտադրութիւնը, կենդանիներն ու հողերը բլլալով՝ քիչ անգամ պատրաստ հնչին դրամ կունենայ։ Թէև կալի մեջ իր արտադրութեան մեծ մասը կաճախի կամ կը փճանայ, սակայն և այնպէս քիչ չատ համարած, ցորենով այ կարելի է իր վիճակ բարելաւել, և թէ աղգային հանգամանքներն, ճանապարհի և հաղորդակցութեան միջոցներն արտածման նպատակին, և այս խանդարում ու դժուարութեանց մատնում բլլալով, ի քաղաք ցարեն խիստ ստորին գնով կը վաճառուին, և վախառու վաճառականաց ձեռքն անցնելով նոքա կընեն պէտք եղած մասնաւոր և երկրագործըն կը գրկուի կամ ոչնչով վարձատրվելով՝ ձեռնունայն կը գտնուի, և յաճախ մեծաքանակ հարկերու վճարման տուջն անկարող կը մնայ։ Հարկահան պաշտօնակար յայնժամ չեն վարանիր ի գործ գնել գիւղացոյ վրայ այն ամեն պատիմներն, խժոժութիւններն, տանջանքներն զորս ինկ վիղիցիան մոռցեր է և կամ մտքէն իսկ չէ անցեր, առհասարակ անամոռ գոմերը, ստորերկրեայ նիւղները, ամխանոցները, թոնիրները և այլն բանտերու վերածում են, յորում զգիւղացիս մերկացած, ձեռքերին ու ոտքեր նին չուաններով պիկած, խոնին մի զմիով, մի և նոյն ժամանակ խարաղանի և գաւաղանի սաստիկ հարուածներու տակ կռկոճելով ու հարուածելով անոնց մարմիններն, կամ մերկանդամ գլխիւայր չուաններով կախելով գանա հարին։ Հարկահանք ձմեռները կիջնեն գիւղերը, եղանակին խտութիւնն ու ցրտութիւնը սնրաւական համարելով գիւղացոյ բանտարկում վայրերը ջուր կը կտակն կամ անոնց վրայ խալկիւններով և ամաններով ջուր կը լեցնեն։ Խեղճերը կը մնան օրերով այդ ցուրտի ու սառոյցի միջի այնպէս մերկ, նոթի, անստաղ չատ անգամ գիւղի մեծերը, ընդ որս նաև շատեր մերկացուցած՝ գիւղերը ժամերով թողուն կապած բացօդեայ ձիւնի ու սառնամանեայ մէջ։ Այս պատիժը ոչ թէ աւելի զգիւղացիս սարսափեցնելու համար ի գործ կը գրուին այդ մարգա կերպներու կողմէն, այլ չատ անգամ իսկ ի դուարձութիւն և ի դրօսանս իրենց վայրենական. երեւկայութեանցը ու հաճոյից։ Արդեօք կարելի՞ է մոռանալ երբ անցելու տարի համանման խժոժութիւնը ի գործ գրուեցան քաղաքիս հարաւ տրեմուտը՝ թոն ու ս գաւառակի հայաբնակ գիւղերու մէջ, մէջ ալոյց Ե ա փ ա լ թ ն գիւղը, յորում երեք

*) Տ . սոյն տարվայ „Հնչակի“ թթ . 4, 5, 9, 10 և 13 .

հայեր ստույգի մէջ մնալով գիշերը կողախիթէ անմիջապէս մեռան, և դարձեալ նոյն գիւղի մէջ երկու երիտա տարզ ևս Վարդերես և Մարգար՝ մերկացեալ՝ սիւ ներու վրայ կապուած զանազարութեամբ մեռան: Երբ դարձեալ ուրիշ գիւղի մը թոնիրի մէջ խռնեցուցած և, բեք հոգիներ, որոց վրայ նաեւ ծածկած էին կախարիչով, հազիւ շնչարգել ըլլալէ ազատեցան: Այդ յիշեր երբ այս տարի գիւղի մը մէջ հարկահան զինուորք՝ թուրք ծերու նի գիւղացի մը՝ զուլար ոտքերուն հետ և ձեռքերը յետին կապելով կը մտնէ սանտուխի մը վրայ եղած նեղ ծակէ դէպի ներս, և ողնայարի ոսկորն ու կողերը ջախ ջախուկելով, շարաշար կը մեռնի: Ո՛վ կըսէ թէ՛ Ներսիսի դարն անցած է, երբ անցեալ տարի քաղաքիս արեւելեան կողմը 15 ժամ հեռու, հայաբնակ Աւաք ի լիս է գիւղին մէջ հայ գիւղացի մը վայրատակոյտի վրայ ողջ ողջ այրեցին և անոր հետ շատերու դէմքն, ձեռքերն ու զգեստներ խար կեցին ու խանձեցին: Ասոնց բոլորը արդէն ժամանակին հողորդեր ենք «Ննչակի», որք արձագանք տուած են յիւրտպայ և յԱմերիկա և տեղուցս գեսպաններու միջոցաւ հաստատուած ու վաւերացուած:

Երբ գիւղացիք մէկ կողմէ պաշտօնէից խժողժութեանցը մատնուած կը տանջուին, միւս կողմէ իրենց ստացուած ներն, ուտեստի ու սերմնացու ցորենը, ընտանի կենդանիներն, աշխատակից եղներն, արօքն ու մօճը, արտերն, վերջապէս ինչ որ իրենց սպորուստի միջոցն են բոլոր բո վանդակի ի վաճառ հանուած են, իսկ իրենց կիներն, հարս ներս, աղջկունք, պատանիք զոհ մնացած այդ վայրագնե լու անդուսող կրից...

Վիդալուց անասունն երբ գատառակներու կեզրոնները տարուելով՝ իրացակայութեան գիւղացւոյն կը վաճառուին ամենացած գներով զաւթիւթիաներու ձեռամբ, որք բը նախանարար չեն մոտանար նաեւ խորի ստակին մեծ մասը: Հարկահան պաշտօնեայք երբ գիւղերը կիջնին կան խաւ իրարու հետ խօսք մէկ ըրած են շիւղացւոյն թոյլ կողմերուն վրայ ծանրանալու և իրենց քսակներն պարարելու: Երբ խումբերէն մին կերթայ այսինչ գիւղը, և կը պահանջէ մի մեծ գումար, գիւղացիք քաջ գիտնալով թէ հակառակ պարագային ինչ պատուհասներ կսկսեն իրենց, պաշտօնէին կը խոտտանան մի գումար որ հեռանայ իրենց գիւղէն, և անմիջապէս ճարելով նոյն գումարը կը լեցուին նորա ճանկը, այո՛, նա կը հեռանայ, և գիւղացիք կը կարծեն որ հեռացաւ նաեւ պատուհասը, և հազիւ շաբաթ մը վերջ, կուգայ ուրիշ խումբ մը, կամ ալեք է զոհացնել այն ևս, և կամ... և ահա վերջապէս կը սլայթի իրենց գլխին այն խժողժութիւնները՝ զորս թուեցինք վերս: Մի և նոյն ժամանակ մը սխալիմք ըսել որ գիւղացիք երբէք մերձին իրենց տրոց վճարը, ո՛չ, սակայն պաշտօնէից ձեռքըն է իրենց տոմարը, ուստի անոնց խոջի մնացած է վճարուած ներկայել կամ չը ներկայել այս կամ այն տարուան պարտքը, և գիւղերու հարկահանք ամեն տարի նոյն պաշտօնեայները չըլլալով միւս տարին եկողը անցեալը իրեն չը վճարուած տեսնէ ու ինորոյ պա. հանջի ու...

գացիք որ, ինչպէս ըսինք, որչափ որ այդ պաշտօնէից, ինչպէս նաեւ անոնց ձիերու ծախսն ալ կը հոգան, բայց և այնպէս իրեն հարկ ժողովուած գումարէն մեծ մասը դարձեալ վեր կառնեն իրեն ճանապարհի, ձիու և անձնական ծախք: Ինչպէս այս նոյնպէս և անցեալ տարի հարկահան պաշտօնեայք թէ իր բախք և թէ կա շաւր մօտ 3000 ոսկուց գումար մը վեր տուած են քաղաքիս հարաւային արեւմտեան կողմը գտնուած Փաթախն, Մանճըլըխ, Իսանլու, Կափալթն, Կէմէրէկ և այլն հայաբնակ գիւղերէն: Արդեօք հարկէ՞ կրկնել մեր յաճախակի յերկրած բանն թէ, գիւղացիք ևս անտարբեր մնացած չեն, այլ և բողբոջած են թէ՛ տեղուցս առաջ նորդի և թէ՛ պատրիարքարանի միջոցաւ տեղուցս կառավարութեան, սակայն անդուի մնացած, մինչև իսկ նոյն հարստահարիչ պաշտօնեայք ալ չքանչաններով աւելի քա ջախերուած և ոյժ առած են: Մեր գիւղացիք, մեր մամեր ու պատաք, մեր գիւսնաղետներն կարծեմ՝ լու զգացին ու հասկցան:

Ահա չեմք համարել մի քանի տող ևս նուիրել, մեր անասնավաճառներու և վաշխառուներու մասին: Գիւղացիք միայն իրենք առեցած մեծոցուցած եղներով չեն բաւականանար, որք այնքան ուժեղ չին լինիր, տարուէ տարի քաղաքիս անասնավաճառք (սիւրէկճի) Կարսի դաւառէն բաղմոքիւ նախիրներ բերելով կը վաճառեն գիւղացւոյ, զինքն պայքանեալ ժամանակամիջոցներու մէջ վճարելու կամ չը նայելով որ կեն գանիներն մի քանի պատիկ գնովի կուտան գիւղացւոյն, երբ գիւղացիք որոշեալ պայմանաւաճառն չը կրնան վճարել, ծանր տոկոսներ կը գնեն վրայ, որ առ օր, ամիս առ ամիս կտանջայ այդ, կը բաղմոքաւորի մի քանի հարիւր նախնական գումարն հաղարներու կը բարձրանայ: Մի օր ևս անասնավաճառը իր հետ մի զաւթիւթէ տուած — հոս վաղազմով պէտք է ըսել որ, ինչպէս անասնավաճառք, նոյնպէս վաշխառուք, իրենց ափսիքներու մի մասը քաղաքի ոստիկանապետին խոտանալով մի զաւթիւթէ կառնեն, շատ անգամ ալ իրենց թուրք ծառային զաւթիւթէի գինը ու լաթ կը հազցոտեն և այնպէս կերթան գիւղ — կը ներկայանայ գիւղացւոյն տանը, նա նոյն քան բռնութեամբ կը վարվէ, որքան հարկահանք, չը պակասեր իր ձեռքով ի վաճառ հանելու գիւղացւոյն ան շարժ և շարժական ստակուածներն, և շատ պարագայ ներու շարաշար զգուշապէս գանահարիւ ինչպէս գիւղացւոյն անել տաքնապալից պարագայներուն, այնպէս և այս պահուն նորա գլխին վերս պատրաստ է մի մարդ — վաշխառու գրամատէրը — որպէս զուարթուն հրեշտակ մի նախախնամութիւն է կարծես, որն սիրայօժար կը վճարէ գիւղացւոյն պարտքն, կազատէ զանի պարտապահանջի ճիւղներէն թէ և գիւղացին պահ մը չունչ կառնէ, բայց յետոյ կը տեսնէ, որ իր ասածի նման «սեէն և լեր սե ձութն է ընկեր»: Կը հասկնայ որ նա ալ վաշխառուն ոչ այնքան մարդասիրական պարտաւորութիւնէ զրգեալ որքան իր արիւնն ծծելու բուռն տենջէն բռնըւած նախախնամիւր է գինքը:

Մեր գիւղացի հայրենակիցը մէկ կողմէ կաշկանդուած և պաշարուած թուրք կառավարութեան մեքենայութիւն ներսուն մէջ միւս կողմէ իրենց արենակիցներու ինչպէս նաև իրենց վիճակակից թուրքերու, քիւրդերու, չէքքէզներու զուլմերուն և յափշտակութեանցը ենթարկուած, այլ ևս իրենց արդիւնաշատ արտերն ու հողեր, ծաղկաւէտ ու ջրառատ մարգերն ու հովիտներ չը կարեն հըրապուրել զիրենց, որք մեծ հաւստութիւն կը բովանդակեն իրենց ծոցի մէջ, եթէ յարմար եղանակներով արդիւնաւորուին: Մշակ մարդն զգուշացած վերջապէս ամեն բանէ, կառնէ ի ձեռքին պանդխտութեան գաւազանն, և պարկը կըռնակին, արտասուածքոր աշօք, կը թողու իր ետին ձեր հայր ու մայրը, մանկամարդ հարսն ու զաւակունք, կը թողու զամէնքը, կանցնի սար ու ձոր, տար ու դուր, կանցնի Սև ծովը, կերթայ Ստամպուլ քաղաք, կամ Կովկաս և այլ տեղեր, ուր կսպասէ իրեն վարձվոր աշխատաւորին ծանր աշխատանքն և զրկանքը, այդ տանջանայ մէջ կը մաշի իր առողջ հասակն ու կը խամրի իր երիտասարդութիւնը: Երէկ գեւղահիւս երիտասարդ, այսօր զառամեալ ձերուներ, Կանցնին տարիներ նա դեռ աղատած չէ իր կենսամաշ պարտքերէն, տխրութեամբ կը տեսնէ, և վիշտ ի սիրտ կը խորհի, որ իր զաւակունք ու կին կը մաշին իրեն պէս պարտապահանջի ձեռքին տակ: Կը մեռնի նա խանի մը աղտոտ անկիւնը, անգին իր օջախ կը քանդուի, կը փճանայ իր ընտանիք: Այո՛, տարուէ տարի գունդա գունդ երիտասարդներ կը զիմեն մեր գիւղերէն ի Պոլիս և այլուր: չը կայ տուն մը որու մի բանի անգամները պանդխտութեան ծոցը նետուած չըլլան: օրըստօրէ նիւթապէս կընկնի մեր ժողովուրդը, կը նուազի բնական աճումը: Ուրիշ կողմէ նկատուած է որ, հակառակ գիւղերու օդին նպաստաւորութեան և գիւղացւոց առողջ ու քաջ կազմութեանը, բնական մահը գիւղերու մէջ աւելի հաճախադէպ են քան քաղաքը, հոն տարափոխիկ հիւանդութիւնք կը տիրեն տարւոյն մեծ մասը: Մի քանի տարուան մէջ նկատուած է որ միջին հաշուով գիւղերու մէջ 25-40 առ հարիւր մահեր պատահած են, որ նուազ համամասնութիւն չէ հետախտի մը ատեն պատահած մահերու, և այս հաստատութիւն է գիւղացւոց տնտեսական խիստ անձուկ վիճակին, թշուառութեանց ու տառապանաց:

Մոյն տողերն կը զեննք այստեղ իրրև պատկեր մը, նմուշ մը մեր ժողովրդեան կեանքէն, գաղափար մը տալու անոր վիճակի մասին, գիտնալով որ ուրիշ գաւառաց մեր աղքատից վիճակը ևս նոյնն է, և թերևս աւելի վատ: Թարագոյն քան ինչ որ պատկերացինք: Արդարև տխուր վիճակ, անմխիթար կացութիւն, որուն քաջ համոզուած ենք թէ զխանազանութեն ոչ մի ելք կարելի է տալ, քանի որ համոզուած ենք թէ թուրքի օրէնքն երեք օրից ետք անգործագրելի է: Այո՛, թուրքն հտնէ է օր քան զօր զհայս ճնշելու և փճացնելու միջոցներն որոնելու և գործադրելու իր մոնկոլական քաղաքականութեամբ: Պատեհ է ըսել որ մեր գիւղանագէտք մէկ կողմէ մեր ժողովրդեան մտքերն զբաղեցնելով և իրենք ալ խաբուելով միւս

կողմէ թուրքին միջոց ու ասպարէզ կընձեռեն մեր շրջ թայններն ամբակուռ պնդելու ու զմեզ կաշկանդելու: Յարդ ինչ կրցինք շահիլ գիւղանազիտական այնքան պոռոցով աղմուկով — ոչինչ: Սեփական շահ — ահա՛ ևս պական տէրութեանց քաղաքականութեան նշանաբանը: Եթէ հայ ժողովրդեան անկախութեան մէջ իրենց շահը տեսնեն, կօգտուին հանգամանքներէն և կօգնեն մեր ազաւտական ձգտման յաջողութեան: Բայց ազոր համար ալ հարկ է, որ մեր ազատական ձգտումներ արտայայտուին յեղափոխական ուղղութեամբ: Որպէս զի մեր ուղղութեան ոյժ տանք և զարգացնենք, հարկ է յարատեւութեամբ աշխատիլ յեղափոխական կազմակերպութիւններու համար: Այլապէս — ոչինչ օգուտ:

27 յուլիս 1891.

Կոչնակ Սերաստիոյ.

ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԹԻՒՐԻՒՅԻՍԻՑԻՑ.

— Երիզայի Խոռոչայ գաւառակի Արմալ գիւղի դասատուն Խաչատուր Քէրիմեան, Ահնայ գիւղերէն Լիճքի դասատուն Փինկեանցի Խաչատուր Մելքոնեան և իր որդին Սղեքսանդր, թուրք կառավարութեան կողմանէ ձերբակալուած ու Սինայ մէջ բանտարկուած են: Ասոնք մատնուած են Լիճքի բնակիչներէն Յ. աղա անուն հարուստէ մը, ամբաստանելով թէ ասոնք յեղափոխականներ են և թէ՛ իրմէ 50 ոսկի ուզած են սպառնալեօք:

— Տիւրիկի մէջ անցեալները հաճի Կ. Հ. անուամբ հայու մը մատնութեամբ՝ ձերբակալուած են հետեւեալ անձինք: Հայրապետ պատուելի Սուքիասեան, որ է այժմ Սերաստիոյ բանտը, Մելքոն Գալքեան, Երեմիա Թորիկեան և Միսակ Գըլքեան (յԱքիա աքսորեալ Գրիգոր Գըլքեանի եղբայր), որք Տիւրիկի բանտին մէջ կը գտնուին:

— Սերաստիոյ մէջ սեպտեմբերի 27-ին պարտապահանջ մը կերթայ պարտապանին և իր այսինչ գումարի պահանջը կուգէ. այն միջոցին երբ պարտապանին ու պարտապահանջին միջև վէճ կը ծագի, պարտատէրը կըսէ թէ «ինչ կայ, թագաւորն ալ պարտք կունենայ» (այս սովորական խօսքը առածի կարգ անցած է): Այս միջոցին լրտես մը նոյն խօսքը լսելով՝ բանտարկել կուտայ խեղճը, որ ցարդ կը տքայ անդ: Իբրև ոճրագործ՝ վճիռ տրուած է:

— Այս ամառ Վոյիս անուն քուրդ աւազակապետն իր արբանեակներով Բալուի Հաւաւ գիւղի վրայ յարձակեր է ցերեկ տան և 43 ոչխար յափշտակած վախճելու ժամանակ, մի քանի գիւղացի հայ երիտասարդներ հտնէն հասեր և սաստիկ ձեծ տալէ վերջ ոչխարներն ալ ամբողջովին հտ դարձուցեր են: Օր չանցնիր որ գիւ

ղերուն մէջ զողութիւն, մարդասպանութիւն, հրձիգ տեղի չունենան: Բայց գիւղացիք ևս զգացած են ինքնապաշտպանութեան իրաւունքը: Անցեալները մի քանի ոստիկաններ՝ ծեծելով մեռուցած են Պաղտասար Նաւասեանին: Հինգ զաւակներ համար Այս գէպի վերայ մի քանի հայ երիտասարդներ ալ գիւերայն այդ ոստիկաններու վրայ կը յարձակին և 2-3 թուրք կը սպաննեն: Ասոր վրայ քաղաքին զայնազամը կատաղած՝ իր հայ սպառաւորը, Մարտիրոս Լերկաթեան անուն 17 տարեկան պատանին այն աստիճան կը ծեծէ, որ խեղճը ծեծի տակ ուշաթափուելով, գետին կիչնայ: Գայմազամը ասով ալ գոհ չը մնար, և քաղկատելով կը բանտարկէ և լուր տարածել կուտայ քաղաքին: Մէջ թէ Մարտիրոս իրմէ հիգ հարկը զաւակն զողցած լինելուն՝ վեց ամիս բանտարկութեան գատառաքարտուած է:

Արձակուելու են Ատանայի մէջ Հաճընցի բոլոր բանտարկեալները, որք ամբաստանուած էին թէ՛ Պօլսոյ անցեալ ամառուան շարժման մէջ մասնակցողներին հետ կապակցութիւն ունեցած են:

Հոկտեմբեր 31 ից մեզ հաղորդում են հետեւեալը.

— Հայ ճամբորդներ Պոնտոսի նաւահանգիստներէն Պօլիս գացած կամ վերադարձած միջոցին իրենց անցագրերը արձանագրել տալու համար շատ դժուարութիւններ կը կրեն: Այս շաբթուս մէջ ութը հայեր Պօլսէն իրենց հայրենիքը՝ Արաբկիր՝ գացած ատենին քաղաքս կը հանդիպին, ուր կը ներկայացուին տեղւոյս ոստիկանութեան: Փօլսիներէն մին անոնց անցագրերն էսպելէ և զննելէ յետոյ՝ կը հրամայէ որ երթան և կէս ժամ վերջը գան իւրենց անցագրերը ստանալու համար: Մեր ճամբորդք, կէս ժամ յետոյ կը վերադառնան, փօլիսը զանոնք մէկիկ մէկիկ կը հարցաքննէ և մանրաքննին խուզարկել կուտայ նոցա գրպանները՝ յուսալով վնասակար թերթ կամ նամակ գտնել: Բայց անպտուղ... և կսկսի անտեղի առարկութիւններ ընել, ըսելով թէ «այս անցագրերը ձերը չեն, դուք յիշափոխականներ էք և՛ կերթաք ժողովուրդը զըրգուելու»: Այնուհետև զանոնք ոստիկանաց կը յանձնէ որ բանտը տանին, մտածելով անշուշտ որ այսպիսով երկիւղ կը ներշնչէ ճամբորդաց: Յիշեալ ութը հայերը ի զուր կաղաչեն ու կը պաղատին թէ իրենք հասարակ քաղաքացի ճամբորդներ են և իրենց հայրենիք կը վերադառնան, բայց փօլիսը կոպիտ կերպով կրկին կը հրամայէ ոստիկանաց, որ չուտով բանտ տանին: Այդ միջոցին ճամբորդներէն մին զուշակելով փօլիսին միտքն ու նպատակը, կը մօտենայ նորա և կըսէ «առ սա ութը մէկիկն է և թող մեզ»: Փօլիսը իր նպատակին հասած էր: Առանց երկար բարակ սնտախ պատճառաբանութեանց մէջ մտնելու՝ կարճանագրէ անցագրերն և կը յանձնէ տէրերուն:

Մեզ հաղորդում են հետեւեալը.

«Պատմեմ նոյնանման հազար անցքերէն մի քանին, որ ցարդ անձանթ մնացած են:

Կեսարիոյ մօտերը Լէվրէկ գիւղաքաղաքին Ֆէնէսէ աւանին մէջ իր շահատակութեամբ ծանօթ Միւսէլ լիմին որդին ցերեկ ժամանակ զինովեայով կը մօտենայոց թաղն սպառազէն: Առաքել անուն մի հայու կը հանդիպի և ճամբու ստակ կը պահանջէ. երբ կը մերժուի՝ դաշոյնով կը վիրաւորէ զայն և նորա տունն երթալով՝ կնոջմէն կը պահանջէ կերակուր ստակ և այլն: Կինն իր վնասէ սրիկայն դրացեաց օգնութեամբ:

Թուրք սրիկայն պարտէղներուն մէջէն խոյս տալով՝ կը հանդիպի մի քանի հայ ձիաւորաց, որոնցմէ ճամբու ստակ կը պահանջէ, «ձեզ կսպանեն» ըսելով: Զիաւորք առանց կարեորութիւն տալու կանցնին: Թուրքը իր շահատակութիւններն կը շարունակէ և երբ կը հանդիպի Յակոբ Բառնարասեանի, մահ սպառնալով նորէն ստակ կը պահանջէ: Յակոբ յանձն հառնուր նորա պահանջը կատարելու և ձախ ստիկի վրայ կընդունի գաշոյնի հարուած մը, որոյ վրայ սրիկայն կը յաջողի ստակ ներն կտրագտել և խոյս տալ:

Թուրքը շարունակելով ճամբան՝ հայ կօչակարի մը կը հանդիպի, մի և նոյն երեւոյթներն կը կրկնուին, կօչակարն ճարահատաւ քիչ մը ստակ կուտայ և զոյգ մը կօչիկ կարել խոտանալով կը խուսափի անմիջական հարուածէն:

Այս վնասուածները առանձին առանձին կը բողբեն, սակայն կառավարութիւնը մի և նոյն ժամանակ սնտոյթ կը մնայ ձերբակալել զինեմով տաճիկը, որ իր շահատակութեանց ասպարէզը ազատ տեսնելով Կ. Պօլսէն նոր եկած Յակոբ Պարսա մեան անուն մի երիտասարդի վրայ կը յարձակի և ստակ կը պահանջէ, երբ կը մերժուի, դաշոյնով կսպաննէ զնա:

Այս եղելութիւնք մէկ ժամու մէջ կը կատարուին, այն պէս որ երբ բողբարկուք կը զեղերէին կառավարական պաշտօնատան սրահը, և ահա՛, կը տարածուի ծաղկահասակ երիտասարդի մահուան լուրը և սոսկալի ազմուկ և խոտովութիւնք կը լինին Կառավարիչ պաշտօնեայն կը վնասէ հայերը և կը ցրուէ զայնս զինուորաց միջոցով՝ «կեալուր հայդարասը իստեմէզ» ըսելով:

Աւելորդ է ըսել թէ շարագործ թուրքն անպատիժ կըմնայ: Նոյն Ֆէնէսէ աւանին մէջ կը գտնուի այրի մի կին, որոյ ամուսինն քանի մը տարի յառաջ քրդաց հարուածին տակ անխնայ սպաննուած էր, այրին զերձակութեամբ զրադելով կը հայթայթէր իր օրապահին:

Հինգ թուրք սրիկաներ զիւերայն սպառազէն կը յարձակին նորա տան վրայ, կը բռնաբարեն, վէրքեր կուտան և եղած ստակը կառնեն:

Այրի կինն մահուան դուռը հասած և բաղմաթիւ վէրքերով ծածկուած՝ դրացիք կը փութան խնամել զայն: Կառավարութեան կը բողբուի, սակայն նա չուզեր պատժել շարագործներն, մանաւանդ անոր համար որ չարագործաց զխաւորն «խտարէ» ժողովին անդամներէն միոյն ազգականն էր: Ինն հազիւ կրցած է իր վէրքերէն բուժուիլ ամիսներով տանջանքներ քաշել վերջ: Եւ սակայն վնասուած է և միշտ հիւանդ:

Լուրեր կան, թէ Արարիկի հայ բանտարկեալներէն շատերը արձակեր են Նոյ տեղի կառավարութեան տունը մէկ գիշերուան մէջ բոլորովին այրուեր ու բանդուեր է:

Մեկ հաղորդում են հետեւեալ ուշագրաւ լուրը.

Տէրախի մէջ քիւրդ ցեղապետներէն մին իր տունը ընդունած հինգ հայ հիւրերը բռնելով իր յեղափոխական ներթուրք կառավարութեան յանձնած լինելուն՝ ուրիշ հայերուն համակիր ցեղապետ մը զայրացած կասպառա կէ այդ ցեղապետին հողի վրայ, ըսելով թէ «դու մեր դարաւոր աւանդութեան ու սրբութեան հակառակ գործնցիր, զի քու հիւրերդ յանձնցիր»: Այդ ժամանակ թուրք կառավարութիւնը իմանալով իրողութիւնը, երկու վաշտ (800) զօրք օգնութեան կը զրկէ իր բարեկամ ցեղապետին: Այդ միջոցին հայերուն համակիր քիւրդ ցեղապետն ալ մի հնարագիտութիւն ի գործ կը դնէ: Իր գաւառի մարդիկներէն երկու հարիւր հազի կը զրկէ, որք կերթան թուրքի բարեկամ ցեղապետին քով և կըսեն, թէ «մենք ալ բարեկամ ենք թուրք կառավարութեան, երթանք ջախջախեք դանոնք և այլն», և այնպէս կը սլաց մանաւորին որ զօրքերն առջնէն պիտ գնան, իսկ իրենք ետէն: Սորա կառավարողին զօրքերը զարան լարուած կիրճէն, ուր հասնելով կուտան իրենց նշանները: Եւ այդ պահուն հայոց բարեկամ առաջնորդ քիւրդերը ետէն և իրենց պահուած ընկերներն առջնէն մեծ ջարդ կուտան թուրք զինուորաց ու նոցա բարեկամ քրդաց, որք չորս հինգ հարիւր զոհ տալէ վերջ կը փախչին, թող ննկով զէնքերը՝ զորս կը գրաւուին անմիջապէս:

Բաթումից հեռագրում են եւրօպական թերթերին, թէ «այս վերջին ժամանակներում քիւրդ աւաղակներ Սեբաստիայի շրջականերից յափշտակել տարել են բազմաթիւ հայ պատանիներ խոր յուսահատութեան ժառանգելով զոհերի ծնողներին ու բարեկամներին: Այս վերջինները գանգառներ են ուղղել իրենց պոլսաբնակ հայրենակիցներին, այն նպատակով որ իմացնեն իրենց ցաւերը Եւրօպային՝ արտասահմանում գտնվող հայ հայրենասիրական մարմինների միջոցով: Այս գիտմանը արգիլելու համար տեղային իշխանութիւնները վերջերս ձերբակալել են բաւական թւով հայեր, որոնց մեծ մասը սերաստացիներ են: Նրանցից մի քանիսը կասկածվում են թէ՛ իբր սպառնալից նամակներ են գրել հայոց պատրիարքին, որը բաւականանում է միայն շողորթութեամբ թուրքիային, փոխանակ բարձրացնելու իր ձայնը այն պարսաւելի գործերի դէմ, որոնց ենթակայ է իր հօտը Հայաստանում քիւրդերի շնորհով»:

ՍԱՐԱՍՔԸ ԲՈՒԿԱՐԻԱՅՈՒՄ.

Բազարական մինիստր Բելլիսի սպանութեան գործում իբրեւ մասնակից ամբաստանված անձերի մայրերը, կիներն ու քոյրերը վերջերս ուղղել են եւրօպական մեծ

պետութիւններին մի յիշատակագիր, որի մէջ բողոքում են այն փաստի դէմ, որ ամբաստանվածների բանտարկված դրութեանը վերջ չէ տրվում մինչև այժմ և որ նրանք կառավարութեան կողմից ենթարկված են սոսկալի վիճակի ու անասելի խտութիւնների: Առաջ ենք բերում այդ յիշատակագրի ամենակարևոր կէտերը. —

«Նոթն առաջ ի վեր է, ինչ բանտարկվել են մեր որդիքը, ամուսիններն ու իղբայրները, և մենք միշտ յոյս ունենք, որ նրանց դրութիւնը կը բարելոքվէր: Կ'սրտազգա բար, պարտաւորված ենք դրա հակառակը հաստատելու: Առջի առջև ունենալով այն բոլոր բարբարոսութիւնները որ կատարվում են, օրէնքների ու Սահմանադրութեան բոլոր բանաբարումները, մենք մեզ հարկադրված ենք համարում զիմել ձեռք պարան գործակալ, աղերսելով յանուն մարդկութեան միջամտել ձեր կառավարութեան մօտ ինպատ այն մարտիրոսների, որ բանտարկված են 1891 թ. մարտի 5 ից ի վեր»:

Այնուհետև յիշատակագիրը երկարօրէն ներկայացընում է բազարական իշխանների կողմից գործադրված ծանր ապօրինութիւնները. այն պարտազաններ, որոնց մէջ ձերբակալվեցան պ. պ. Կիտանչևի, Բաշևի, Արսէնիսի, Բօրէ կօի, Դրէմիկարօի, Ջուլիսի, Գեօրգօի, Տրէյկօի, Մօլօի, Կարավելօի, Յանկօի, Օրջանօի և այլն, այն խուզարկութիւնները, որ տեղի են ունեցել հակառակ ամեն տեսակ օրէնքների, նախկին մինիստր Յանկօի փականքի տակ զընելը Վիլին քաղաքում, որտեղ նա պարտաւոր է օրը երկու անգամ ներկայանալ ոստիկանութեան, հարցաքննիչ մասնախմբի կազմութիւնը, որից դուրս է ձգված դատական իշխանութիւնը: Այդ բոլորը ներկայացնելուց յետոյ յիշատակագրի ստորագրողներն աւելացնում են, թէ կառավարութեան ընթացքը ցոյց է տալիս, որ նրա էական նպատակը բուն ոճրագործները փնտնելը չէ, այլ իսկապէս այդ գործը պատրուակ բռնելով, կատաղարար հալածել Բազարիայի այժմեան ընկալի քաղաքական թշնամիներին:

«Մեծ պետութիւնների վերահսկողութեան տակ զընված բազարական իշխանապետութիւնը, չարունակում է յիշատակագիրը, յայրագութիւնների ասպարէզ է: Չեր աչքի տակ, պարան գործակալ, կատարվում են միջին դարերին արժանի գործեր:

«Որպէս զի դուք չը տարակուսէք, մենք մեզ թոյլ ենք տալիս յիշատակելու պ. Ստամբուլի պաշտօնակա տարների ընթացքի բազմաթիւ օրինակներից մէկը. — Դիմիտրի Թիւֆէքչիևի 18 տարեկան, Ռէսսիայի (Մակեդոնիա), ձերբակալված մինիստր Բէլլիսի սպանութիւնից յետոյ, մի քանի անգամ ենթարկվել է տանջանքների: Վերջինը զրկեց նրան կեանքից: Նրա ձեռքերի ու ոտքերի վրայ քարիւղ ամելուց յետոյ՝ ամբողջապէս այրել են մայիսի 30 - 31 - ի գիշերը: Տանջանքը տեղի է ունեցել ոստիկանութեան երրորդ կօմիսարիայում:

«Յուլիս 9 - ի Թիւֆէքչիևին փոխադրել են Սեբաստիա Տիւրքիանդուցը, ուր նրա անունը գտնվում է 1891 թ. սեպտեմբեր 6 - ի մեռածների ցանկում:

«Այս դէպքը, որ միակը չէ և որը Սօֆիայի բնակիչները կարողացել են իմանալ հակառակ ինկվիզիցիական բոլոր գաղտնապահութեան, որով քողարկված են կառավարութեան ամեն գործերը, մեզ երկիւղ է ներշնչում մեր բանտարկված զաւակների, ամուսինների ու եղբայրների կեանքի վերաբերութեամբ։ Ուստի մենք խնդրում ենք ձեր բարեհաճոյ ու մարդասէր միջամտութիւնը ու մօտ որ հարկ է, որպէս զի «Բելչեփի սպանութեան» գործը որքան կարելի է շուտ քննվէ իշխանութեան գատարաններում։ Սպասելով գատավարութեան օրը, մենք աղերսում ենք, որ մեզ թողատրվէ տեսնելու մեր թանկագին բանտարկվածներին։

«Այն եօթն ու կէս ամսից ի վեր, որ տեւում է այդ դժբաղդ գործի կարգադրութիւնը, մեզ թվում է, թէ կառավարութիւնը կարողութիւն ունէր վերջ տալու այդ չափազանց երկարած գործին, մանաւանդ երբ նկատենք, որ ամեն տեսակ միջոցներ անխափր կերպով լաւ է համարել բանտարկվածներից խոստովանութիւններ կորզելու համար։»

Սյդպէս է վերջանում այդ յիշատակագիրը, աւելի ճիշդ՝ աղերսագիրը, որը կարդալիս, մեզ թվում է թէ փոխադրված ենք Տաճկաստան, տաճիկ բռնակալ կառավարութեան ձեռքի տակ, նրա վայրագութիւններին տկանասեռ հանդիմանալով։ Բայց այդ սարսափելի իրականութեան ասպարէզն այլ տեղ է, հէնց նոյն իսկ տաճիկ բռնակալութեան լուծը թօթափած մի ժողովրդի մէջ, որ ունի իր օրէնքները, իր սահմանադրութիւնը, — «ազատ» Բօլզարիան։ Գառն հեղեղութիւն է թվում այդ իրականութիւնը, հեղեղութիւն մի քաջ ու անձնուրաց ժողովրդի հասցէին, որ այնքան արիւն թափեց ու այնքան ծանր փորձութիւնների բովից անցաւ իր անկախութիւնը ձեռք բերելու համար։ Ընկած մի գրեթէ լիազօր իշխանի ձեռքի տակ և այդ իշխանին չընկալաւ «հարազատ» կազմակերպութիւն կոչված մի խմբակի, մէկ անհատ մինիստրի կամքի խաղալիք, հրամանների հշու կատարող ու ճնշմանների ենթակայ, — այդ ժողովուրդն, աւանդ չէ կարող պարծենալ ո՛չ իր անկախութեամբ և ո՛չ իր սահմանադրութեամբ։ Ինչո՞ւ։ Որովհետեւ այդ սահմանադրութիւնը մի սարգոստացն է, որ կապած կապկապ է ժողովրդի ազատութիւնը։ Եւ տեսնելով այդ բոլորը, հայր պէտք է ակամայ մոտձէ, թէ, այո՛, հայի համար լաւ է, պէտք է, անհրաժեշտ է ձեռք բերել ազգային անկախութիւն, բայց մի ձեռքով ծափ չես տալ։ Լաւ է, պէտք է ու անհրաժեշտ է, օգտակար ու խելացի է ազգային անկախութիւնը, բայց միայն այն անկախութիւնը, որն ստացված է այնպիսի սահմանադրական կարգերով, որ ժողովրդի ազատութեան ու առաջադիմութեան ըստ ինքեան նպատատոր լինելուց դատ, միջոցներ տան արգելք դնելու կառավարութեան առջև, երբ սաբոտարարութիւն գործէ ընդդէմ օրէնքների, նոյն իրեն սահմանադրութեան կանոնների և այլն։ Սյդպիսի սահմանադրութիւն կարող է լինել ընդարձակ ռազմավարական սահմանադրութիւնը, եւ մենք աւելորդ չենք համարում դիմել հայերից ում հարկն է, ասելով. Avis aux intéressés....

Մէկ ուրիշ կէտ ևս վերն բերած յիշատակագիրը, որ ուղղված է հերոսական եսամոլ պետութիւններին, բաւական ազմուկ հանեց հերոսական լրագիրներում, որքն սակայն զարմանալի ներդաշնակ խմբերգով յայտնեցին

ցին մի կարծիք, որ կարող ենք ամփոփել հետեւեալ բառերում. «Մենք ինքներս ունենք մեր ցաւը»։ Եւրօպայի սրտում գտնված, Եւրօպայի վերահսկողութեան ու հովանաւորութեան տակ եղած մի ժողովրդի տանջանքի աշտակն այդպիսի լիտի, լայց և, աւանդ, շատ հասկանալի անտարբերութեամբ ընդունելը՝ միանգամայն նշանաւոր ու բնատուր է։ «Ձերայ քեզ համար Եւրօպա. նա իրեն համար է միայն», ուղղելով իր խօսքը բօլզար ժողովրդին, բացականչում է Փրանսիական մի թերթի Պ. Կ. աղերսագիրքի մատուցող հայ գիւտնագէտներ, — Avis aux intéressés....

Կուսակցութեան Գանձարանում շնորհակալութեամբ ստացվել են հետեւեալ գումարները. —

Տաճկ. Կ. քաղաքից Յ. Մ. ից 4 ռուբլ. Կ. Պ. ք. ից Արգէտի ձեռքով յիսուն հինգ դահեկան. — Եգիպտոս. Գազ. ք. ից Արեգիի միջոցով 157 Փրանկ, Ճ. Տ. Ա. ից 15 Փր. յիսուն սանտիմ. — Բօլզար. Բերմակ աւանից Վեհուների ձեռքով 38 Փր., յիսուն սանտիմ. (երեք անձերից տասնական Փր. և մի տաճկահայ ճանապարհորդից 8 Փր. 15 սանտ.) Ռ. ք. ի Մանասիւղից Կ. Ա. . . ի ձեռքով 60 Փր. — Ռուման. Գ. ք. ից Փարաւոնի եղբ. ից 2 Փր. յիսուն սանտիմ. — Ամերիկայի Եմիլէս ք. ից Յ. Սոս. ից 2 դոլար. — Ռուսաստանի. Բ. ք. ից Հայկազն Չինակրի միջոցով Արամից 6 ռբ., Արմնազը ից 3 ռբ., Աստղիկից 2 ռբ., Ծերունի Արաքսից 50 ռուբլի։

Վրիպա կնիք. Հնչակի սոյն տարւոյ թթ. 8 և 12 ի նուիրատութեան ցուցակում փոխանակ Նոր. Արձուի գրված է Նոր Արցախ։

Հնչակի սոյն տարւոյ թ. 12, Հ. . . Եդ. . . եանից փոխանակ 3 ռուբլի գրված է 30 ռբ։

— Յայտնում ենք, որ Կուսակցութեան Գանձարանում ստացված բոլոր գումարները միշտ իրենց ժամանակին յայտարարվում են թերթիս մէջ, Չը յայտարարված գումարները ստացված չեն։

Սոյն ազգի առթով հարկ ենք համարում հաղորդել ուրոյ որ հարկն է, որ Եգիպտոսի Գազ. քաղաքից Կ. Ա. րեգիի միջոցով երեք անգամ Կուսակցութեան Գանձարանը ղրկված նուիրատութիւնների ամբողջ ցուցակը ըստացված, վաւերացված և յետ է ուղարկված իրեն։

Խնդրում ենք ուղադրութիւն դարձնել թերթիս խումբագրութեան հասցէների վրայ։

Յօդուածներ, Թղթակցութիւններ և տեղեկութիւններ ուղարկել հետեւեալ հասցէով.

Paris. (France). — M. Beniard. Poste restante.
Իսկ դրամական մանդատները (mandat) ուղարկել այս հասցէով. —
Eaux. Vives. (Suisse). — M. Daniel. Poste restante.

Լօնդոն. Հայկական ազատ տպարան.